

Трета тема
СОЦИОЛОГИЧЕСКИ ТЕОРИИ ЗА ИКОНОМИЧЕСКАТА ПРОМЯНА
доц. д-р А. Нончев

Едновременно със своите първи стъпки като самостоятелна наука социологията органически включва в своя предмет и проблемите на динамиката на обществения живот. Теоретичните изследвания в тази област неизменно засягат в една или друга форма и степен ролята на икономиката за социалната промяна и развитие. Целта на тази тема е да представи някои от най-популярните класически и модерни социологически теории, анализиращи икономическата промяна в по-широкия контекст на общественото развитие.

1. КЛАСИЧЕСКИ ТЕОРИИ ЗА ИКОНОМИЧЕСКОТО И СОЦИАЛНОТО РАЗВИТИЕ

Позитивисткият еволюционизъм на О. Конт и Х. Спенсър

Между социологическите теории на О. Конт и Х. Спенсър за социалната динамика има съществени различия, но и принципна близост. Като основоположници на позитивистката традиция в социологията и двамата се опитват да формулират законите, на които се подчинява развитието на обществения организъм. Те категорично отхвърлят социалните революции като форма на социалната промяна и разглеждат еволюцията като фундаментална характеристика на законите на социалната динамика. О. Конт не е запознат с идеите на Дарвин за биологическата еволюция. Според него единствено в обществото се осъществява прогресивно развитие. При това той не разглежда отделните общества, а обществото въобще, отъждествявано с човечеството.

О. Конт разграничава два типа фактори, влияещи върху социалната еволюция: а) за него най-голямо значение има промяната на идеите и теоретичните концепции като израз на развиващите се интелектуални способности на човечеството. Посредством тях се осъществява координацията на отделните части на обществото, което ги превръща в единен и цялостен “колективен организъм”; б) е второстепенна роля са факторите като климат, раса, нарастване на броя на населението и други, които обуславят разделението на труда и стимулират интелектуалното и моралното развитие. Те обаче могат само да ускорят или забавят социалната промяна, без да определят характера и тенденциите на обективната еволюция. Поради това фундаменталният закон на социалната динамика се основава на развитието на човешкия разум, който преминава през три стадия - теологичен, метафизичен и позитивен. На всеки стадий съответстват определени форми на икономиката, политиката, изкуството, социалната организация. О.Конт разглежда и четири основни сфери на

човешкия прогрес: материална (подобряване на условията на живот), физическа (усъвършенстване на човешката природа), интелектуална (развитие на интелектуалната способност) и морална (развитие на колективизма и моралните чувства).

Въпреки че О. Конт не отделя голямо внимание на икономическите аспекти на социалната еволюция, той е един от първите изследователи на “епохата на индустриализма” и предшественик на съвременните теории за индустриалните общества. Основен признак на индустриалната епоха е приложението на науката в производството, научната организация на индустриалния труд и разкриването на нови и неизчерпаеми възможности за икономически растеж. Естествено следствие на водещата роля на науката е и социалната структура на индустриалното общество, а именно: а) учените създават позитивните теоретични концепции и заемат най-високото място в социалната йерархия; б) инженерите реализират теоретичните знания, като ги превръщат в технически процедури и ги прилагат в сферата на производството, и в) пролетариатът осъществява техническите знания и процедури и ги трансформира в практически действия. Така чрез вътрешната логика на индустриалните дейности се обуславя една нормална социална диференциация. Без обаче да има координация и социален консенсус между отделните обществени групи, е невъзможен социален прогрес. От гледна точка на политическата система индустриалното общество представлява социокрация, в която няма политически плурализъм. Теоретичната социология се превръща в позитивна политика, чиято основна цел е хармонизирането на интересите на различните обществени групи.

Х. Спенсър разглежда еволюцията като универсален процес, протичащ както неорганичната и органичната природа, така и в обществения живот. Социалната еволюция е само форма на проявление на този универсален процес. Нейната най-съществена характеристика е движението от еднородното към разнородното, от простото към сложното. Фундаменталният еволюционен закон се проявява в два аспекта: а) като закон на диференциацията и б) като закон на интеграцията. Х. Спенсър за разлика от О. Конт изследва не еволюцията на обществото въобще, а типологизира отделните исторически реално съществуващи общества.

Исторически най-рано възникват т.нар. от Х.Спенсър “прости общества”. Те представляват неразчленени или слабо диференцирани социални организми с неразвито разделение на труда и примитивна социална организация. В обществата от най-примитивен вид въобще липсва социална йерархия. Като примери се посочват номадските и чергарските общества на Огнената земя, австралийските аборигени, бушмените и др. В други форми на прости общества съществуват обаче временни, случайни или сменящи се вождове (бедуини, танзанийци, някои индийски племена). В трети случаи простите общества имат постоянни водачи и могат да се

препитават с лов, с пастирство или със земеделие. И за трите вида примитивни общества е характерно това, че отделните групи и функции са слабо разчленени и са подобни една на друга. Една и съща функция се изпълнява от различни индивиди и групи, а те от своя страна могат да извършват различни социални дейности.

Развитието на простите общества обикновено започва с увеличаване на броя на населението, което постепенно прераства в процес на структурна и функционална диференциация. Отделните части на обществения организъм започват да изпълняват различни и специфични функции. Това поражда необходимостта от тяхната координация и интеграция. Разделението на труда се проявява като универсален механизъм на социалната еволюция. Същевременно се развиват и структурите, чрез които се разменят и разпределят продуктите на обособените социални дейности. Колкото по-сложно и диференцирано става обществото, толкова повече се проявява и необходимостта от централизирано социално управление. Така според Х. Спенсър се оформят трите основни системи на обществения организъм - произвеждаща, разпределителна и регулативна. С развитието на промишлените дейности се усъвършенства и цялата обществена система. Увеличава се нейната адаптивност, нараства свободата на индивидите, отхвърля се принудата във всички области на обществения живот. Отношенията между различните социални групи се регулират на доброволна основа и чрез консенсус. Правителството на промишленото общество служи на гражданите, като постепенно политическите партии и държавата отмират като институции.

Интересно е това, че тази утопия на еволюционния социологически индивидуализъм е твърде сходна в своите предвиждания с теоретичната утопия на революционния икономически колективизъм на К. Маркс.

К. Маркс - общественно-икономически формации и социално развитие

К. Маркс не определя своите възгледи като социологически. Названието "социология" придобива по-широка популярност едва след смъртта му. Въпреки че централно място в творчеството му имат икономическите проблеми, неговите теоретични изследвания далеч над-хвърлят чисто икономическата сфера. К. Маркс създава цялостна концепция за логиката на общественото развитие и се опитва да формулира най-общите закони, на които се подчинява действителният исторически процес. Негов основен методологичен принцип е приматът на материалното над идеалното, изразен най-синтезирано по следния начин: "В общественото производство на своя живот хората влизат в определени, необходими, независими от тяхната воля отношения - производствени отношения, които отговарят на определено стъпало от развитието на техните материални производителни сили. Съвкупността от тези производствени отношения образува икономическата структура, реалната база, върху която се издига една

правна и политическа надстройка и на която отговарят определени форми на общественото съзнание. Начинът на производство на материалния живот обуславя процеса на социалния, политическия и духовния живот изобщо. Не съзнанието на хората определя тяхното битие, а напротив, тяхното обществено битие определя съзнанието им” [4, 8-9]. Този принцип обяснява защо К.Маркс отдава най-голямо значение на изследването на икономическата база на обществото. Без да бъдат разбрани икономическата структура и икономическите противоречия, не могат да бъдат разбрани нито цялостната социална структура, нито тенденциите на общественото развитие.

Движеща сила на социалните промени според К. Маркс са вътрешните противоречия на всеки начин на производство. В определен момент от своето развитие материалните производителни сили на обществото влизат в противоречие със съществуващите производствени отношения, чието съдържание се определя от господстващите отношения на собственост върху средствата за производство. Тези отношения се превръщат в спирачка за свободното развитие на производителните сили, които са динамичният елемент на обществената структура. Тогава настъпва епохата на социална революция. С промяната на икономическата база постепенно настъпват изменения и в цялата обществена надстройка на социалните, политическите, правните, идеологическите и естетическите отношения. Коренната промяна в икономическата база и обществената надстройка К.Маркс разглежда като смяна на една обществено-икономическа формация с друга. По този начин историческият процес се схваща като закономерна последователност от обществено-икономически формации. Разграничават се азиатски, античен, феодален и буржоазен (капиталистически) начин на производство, които К.Маркс определя като “прогресивни епохи на икономическата обществена формация”.

Освен общата логика на историческото развитие К. Маркс анализира подробно динамиката и перспективите на капиталистическия начин на производство. В най-схематичен вид неговата концепция включва следните принципни моменти:

Първо.Машинното производство и фабричната организация на труда съставляват технологичния фундамент на капиталистическия начин на производство. Частната собственост върху средствата за производство от своя страна е неговата икономическа база. На тази основа буржоазното общество интензивно се поляризира, като се формират две основни класи - капиталисти, или собствениците на средствата за производство, и пролетариат, или наемните работници, които продават своята работна сила.

Второ. Движещата сила на капиталистическото производство е стремежът към печалба. Нейната действителна същност е стойността на онази част от произведения от наемните работници продукт (т.нар. принаден продукт),

която не им се заплаща и се присвоява от собствениците на средствата за производство. В това присвояване се проявява процесът на капиталистическата експлоатация.

Трето. В недрата на капиталистическия начин на производство се заражда и непрекъснато се засилва неговото основно вътрешно противоречие. Капиталистическият производствен процес придобива все по-силно изявен обществен характер, чиято икономическа ефективност започва да среща ограниченията на частната собственост.

Четвърто. Процесът на натрупване на капитал води до неговата централизация и концентрация в ръцете на малък брой хора, разполагащи с огромна икономическа власт. В същото време протича процес на нарастваща експлоатация, намираща израз в абсолютно и относително обедняване на пролетариата.

Пето. На определена степен от развитието си общественият характер на производството става несъвместим със своята частна капиталистическа форма. Класовите противоречия между труда и капитала достигат върхна точка. Настъпва моментът на социална революция, която коренно променя икономическата структура на обществото.

Шесто. Частната собственост върху средствата за производство се отхвърля и се заменя с обществена. Слага се началото на нова общественно-икономическа формация - комунистическата. В нея са преодолени вътрешните противоречия на капиталистическия начин на производство и е унищожена експлоатацията на човек от човек. Обществените производителни сили придобиват простор за неограниченото си развитие.

Възторжено приемани или яростно отхвърляни, идеите на К. Маркс оказват огромно влияние както върху обществените науки, така и върху социално-историческото развитие през 20. век.

Е. Дюркем: преходът от „механична“ към „органична“ солидарност

Е. Дюркем разглежда като една от най-важните цели на социологията класификацията на „социалните видове“, т.е. на различните типове човешки общества, която би разкрила логиката на човешката история. Основният методологичен принцип, на който се опира неговата теория за социалната еволюция, е идеята за социалната солидарност. Тя във всяко общество изразява характера на социалните връзки, които обединяват хората в него. Социалната солидарност определя специфичните характеристики на колективното съзнание (колективните представи, вярвания, чувства), които са специфичният предмет на социологията.

Е. Дюркем разграничава два исторически типа социална солидарност - „механична“ и „органична“. Те представляват две крупни звена в процеса на социалната еволюция. Механичната солидарност доминира в архаичните общества и се основава на неразвитостта и сходството между индивидите и техните обществени функции. Колективните представи

определят непосредствено поведението на отделния човек, който в този смисъл не притежава индивидуално съзнание. Колкото по-примитивно е едно общество, толкова повече си приличат хората в него, а самото общество остава неструктурирано и с неразвита социална организация.

Органичната солидарност според Е. Дюркем е характерна за съвременните общества и се основава на развито разделение на труда. Тя създава по-силна социална връзка между хората, която е следствие на тяхната взаимна зависимост поради необходимостта от социална размяна на дейности и техните продукти. От едно хомогенно цяло обществото постепенно се превръща в система от обособени органи, изпълняващи специфични функции. Отделните членове на обществото също придобиват индивидуална идентичност и престават да бъдат механично включени в социалното цяло. Така развитието на раз-делението на труда неизбежно се съпровожда от замяна на механичната с органична солидарност, която създава нов тип социална интеграция в съвременните общества. Като най-важни органи на новия тип солидарност Е. Дюркем разглежда професионалните общности (корпорации). Те трябва да компенсират отслабващата роля на общото колективно съзнание, което също се диференцира поради появата на обособени социални групи - продукт на разделиението на труда. Професионалните общности изпълняват широк кръг от социални функции както чисто икономически, така и по създаването и поддържането на морални и културни норми, регулиращи отношенията между труда и капитала и способстващи за развитието на отделните личности. Всяка професионална общност се отличава със специфични колективни представи и убеждения и пречупва Всеобщите социални норми през своите интереси и социално положение. Възникването на икономически и политически кризи Е. Дюркем разглежда като патологично обществено състояние (аномия). То се дължи на недостатъчната регулираност на отношенията между главните класи и професионални групи поради нарушения в органичната солидарност. Основната причина за тези патологични отклонения са несъвършенствата на социалните норми и неразвитостта на колективното съзнание, които могат да се преодолеят чрез социален реформизъм.

М. Вебер - модерната рационализация на социалния живот

Вебер е убеден, че изучаването на човешката дейност от методологичните позиции на естествените науки не е обосновано. Невъзможно е нито да се създаде универсална теория на историческия процес, нито да се открият някакви общи закони на социалната динамика. Отхвърлят се и аналозиите на обществото с организъм, то не се разглежда като цялостна система и не се предпоставят никакви стадии или фази на неговото развитие. От друга страна, М. Вебер влиза в открита полемика с материалистическото обяснение на човешката история на К. Маркс. В противоположност на

икономическия детерминизъм той търси многообразието от фактори, които в различните исторически моменти са се оказали значими за цивилизационния процес.

Обединяваща тема в цялото творчество на М. Вебер е рационализацията като историческа тенденция. Гой разглежда голямо разнообразие от форми на рационализация на различни сфери на социалния живот - икономиката, правото, науката, държавната администрация, организацията на производството, образованието, религията, архитектурата, музиката. Голямото творческо предизвикателство за него е да разкрие “своеобразието на западния рационализъм и вече в неговите граници да се открие и обясни произходът на модерния рационализъм. Съответствайки на фундаменталното значение на стопанството, всеки подобен опит за обяснение би трябвало да се съобразява предимно с икономическите условия. Но не трябва да се пропуска и обратната каузална зависимост. Защото произходът на икономическия рационализъм зависи както от рационалната техника и право, така и изобщо от способността за нагласа на човека към определени видове практически рационално жизнено поведение“ [2, 15].

За М. Вебер западният рационализъм има уникален характер и с продукт на специфично стечение на редица исторически обстоятелства. Някои от най-важните предпоставки за развитието на икономическата рационалност на западния капитализъм са: Първо. Свободно владение от автономни, частни собственици на материалните условия на производство (земя, машини, инструменти и др.). Второ. Наличие на свободен пазар, неограничен от традиционни регулатори (например правила на търговските гилдии). Трето. Рационална техника, на която се основават производството, транспортът, а по-късно и търговията. Четвърто. Рационално и стриктно установено право, прилагано от легитимни съдилища и от държавната администрация. Пето. Свободни работници, т.е. хора, които не само имат правото да продават своя труд, но са и икономически принудени да го правят.

Факторът, който прави възможен рационалният синтез на всички тези предпоставки чрез формирането на специфичен “капиталистически дух”, е протестантството. То създава нова икономическа етика, нова мотивация на икономическата дейност, нов смисъл на стопанския успех. В доктрината на протестантството (особено на лютеранството и калвинизма) призиванието на човека е в изпълнението на неговите земни задължения. Осъществяването на това призвание в икономическата сфера придобива религиозен смисъл и се свързва с висшите духовни ценности. Човекът извършва рационално-методичен труд, първоначално за да се увери, че притежава божията благословия. По-късно икономическата дейност се освобождава от генетическата си обвързаност с религиозната етика и се превръща в самоцел.

М. Вебер оказва огромно влияние върху развитието на социологията и творчеството му продължава да бъде ценно и непрекъснато преосмисляно класическо наследство.

2. СЪВРЕМЕННИ МАКРОСОЦИОЛОГИЧЕСКИ ТЕОРИИ НА ИКОНОМИЧЕСКОТО РАЗВИТИЕ

У. У. Росту: стадии на икономическия растеж

Американският социолог, икономист и политик У.У. Росту разработва в началото на 60-те години своята теория за необходимите стадии, през които преминава всяка икономика [5]. Той разграничава пет етапа на обществената еволюция, които се характеризират с различно технологично равнище и степен на икономическо развитие. Първият стадий Росту нарича “традиционно общество”. То има аграрен характер и се отличава с примитивно развитие на селскостопанското производство. В него за разлика от съвременните общества съществува краен предел на възможностите за икономически растеж. Социалните отношения имат йерархична структура и икономическата власт е съсредоточена предимно в ръцете на поземлените

собственици. Към този стадий Росту отнася всички общества, които се намират на “донютоновско” технологично равнище. Вторият стадий се определя като “преходно общество”. В него се създават предпоставките за осъществяване на технологичен скок: увеличава се ефективността на селскостопанското производство, нарастват отделяните за инвестиции средства на човек от населението, възникват централизирани национални държави като продукт на засилващия се национализъм, стремящ се към осигуряване на политически и икономически гаранции на националната сигурност. В третия стадий (take off) се осъществява радикална технологична, икономическа и социална промяна. Преодоляват се напълно силите, поддържащи традиционния социален ред и възпрепятстващи модернизацията на обществения живот. Тенденцията към икономически растеж побеждава окончателно - осъществява се ускорено натрупване на капитал, променят се коренно производствените технологии, развива се промишлеността, която постепенно става доминиращ отрасъл. В този стадий Англия се намира в края на 18. век, Франция и САЩ - в средата на 19. век, Германия - във втората половина на 19. век, Русия - в периода 1890 - 1914 г., а Индия и Китай - в началото на 50-те години на 20 в. Четвърти е стадият на зрелостта - бързо развиващото се индустриално общество. Делът на инвестициите достига до 20 % от чистия вътрешен продукт, увеличава се градското население до 60-90 %, формират се всички основни промишлени отрасли, увеличава се делът на квалифицирания труд, широко се използват и внедряват нови научни и технически открития. Според Росту достигането на окончателна зрелост отнема около 60 години.

Петият стадий е “ерата на високото масово потребление”. Традиционните промишлени отрасли отстъпват водещата си роля на производството на стоки за широко потребление и на сферата на услугите. Увеличават се средствата, насочени към повишаване на благосъстоянието и социалната сигурност. Възниква особен тип държавна политика, наричана от Ростоу “държава на общественото благоденствие”.

Теорията за етапите на икономическия растеж е ясно ориентирана срещу марксистката представа за икономическото и общественото развитие. Въпреки че Ростоу се опитва да преодолее икономическия детерминизъм на марксизма (определящата роля на отношенията на собственост върху средствата за производство), неговите собствени възгледи са подложени на силна критика заради техния технологичен детерминизъм - водещото значение на технологичния тип производство. Несъмнено обаче теорията на У. У. Ростоу е един от най-влиятелните опити да се обяснят в широк исторически контекст логиката и механизмите на икономическото и общественото развитие.

Теории за индустриалното и постиндустриалното общество

Теорията за индустриалното общество развива една от най-популярните обяснителни схеми за произхода и природата на съвременните развити общества и за характера на преобразуванията, които ги формират. Най-значителните исторически изменения се свързват с прехода от т. нар. “традиционни” аграрни към модерните “индустриални” общества. Понятието “индустриално общество” е използвано още през 18. век от Сен-Симон, който поставя началото на една теоретична традиция, продължена и развита първоначално през 19. век от О. Конт, Х. Спенсър, Е. Дюркем и други и по-късно широко разпространена в Западна Европа и САЩ през 50-те и 60-те години на 20. век. В различни модификации теорията за “индустриалното общество” се споделя от Р. Арон, Р. Дарендорф, А. Турен, Д. Бел и др. Тя е тясно свързана и с концепциите за модернизацията и рационализацията на икономическия и социалния живот, описващи характера на процесите, чрез които се формира природата на индустриалното общество. Отличителните белези на тези преобразувания и най-съществените характеристики на индустриалните общества се представят по различен начин от различните автори, но най-общо могат да се сведат до следното:

1. Промислеността се превръща в доминиращ отрасъл на производството, основаващ се на нова технологична машинна база, фабрична организация и дисциплина на труда.
2. Възниква пазар на труда, обособяват се социалните роли на производителя и на потребителя, работното място и трудът излизат извън границите на домашното стопанство и се осъществяват интензивно

разделение на труда и професионализация на различните производствени дейности.

3. Разширява се свободната търговия и ограничената местна размяна се трансформира в общи национални и интернационални пазари. Пазарният механизъм става универсален и безличен посредник между относително независими сектори на обществото, като парите се превръщат във всеобщо средство на икономическия, а и на социалния обмен.

4. Преодолява се затвореността на локалните социални общности, характерни за традиционните общества (родово-семейни, общински, съсловни и т.н.), и се формират модерните национални държави, обединени от общ език и култура, в рамките на териториално обособени, но взаимозависими икономически и политически системи.

5. Създават се нов тип социални взаимодействия, отпада необходимостта от неикономическа принуда и различни форми на лична зависимост, премахват се традиционните наследствени привилегии и социални ограничения. Предоставят се граждански и политически права на населението и се утвърждават демократичните политически и социални институции.

6. Обществото се урбанизира, спада делът на заетите със селскостопанско производство, развиват се интензивни миграционни процеси.

7. Увеличават се достъпът и възможността за получаване на по-високо образование от широки обществени слоеве, научните постижения се прилагат във всички социални сфери и особено за рационализиране и повишаване на ефективността на промишленото производство.

8. Основен източник на социални конфликти и напрежение, особено в началните стадии на развитие на индустриалното общество, са класовите разделения и отношения, Постепенно тези противоречия отслабват поради институционализацията на класовите конфликти, възникването на професионални организации за защита на класовите интереси, установяването на общоприети форми на трудово договаряне, разширяването на политическите права и възможности за политическо представителство на всички големи социални групи.

Разграничават се и два типа индустриализация, протичащи в различни исторически условия. Първичната индустриализация обхваща периода на промишлената революция в западните страни, възникването и утвърждаването на класическия капитализъм през 18 и 19 век. Вторичната индустриализация е характерна за по-изостаналите страни, които я осъществяват през 20 в. Тя се развива при съществуването на зрели социално-икономически, политически и културни образци на по-рано индустриализираните държави. В този случай се поставят и нов тип проблеми, отнасящи се до взаимодействието на “развитите” и “развиващите се” страни, равнопоставеността на икономическите

отношения между тях, влиянието на социо-културната специфика на всяка нация върху универсалните характеристики на процеса на индустриализация и модернизация и др.

Основните идеи относно генезиса и същността на индустриалното общество се доразвиват през 60-те и 70-те години на 20 век от теорията за постиндустриалното общество. В най-разгърнатата форма тази концепция е разработена от американския социолог Даниел Бел [1]. Обособяват се три етапа на общественото развитие: доиндустриално, индустриално и постиндустриално общество. В до-индустриалните общества определящо значение има селскостопанското производство, а религията и армията са господстващи социални институции. Промислеността доминира в индустриалните общества, а в корпорациите е съсредоточена най-голямата власт. Преходът от индустриално към постиндустриално общество се определя от няколко съществени фактора:

1. В икономическата сфера производството на услуги започва да преобладава над производството на стоки. Все по-голям брой хора работят в търговията, транспорта, финансовия сектор, комуникациите, образованието, здравеопазването, науката, държавната администрация.
2. Променя се социалната структура на обществото, като класовите деления отстъпват на професионалните. Важно е не къде работи човек, а какъв вид работа извършва, т.е. професията става основен определящ фактор на социално-стратификационната система.
3. Приоритет получава теоретичният тип знание като източник на иновации, насочващ и контролиращ социалната промяна. Университетите и изследователските организации, в които се създава, кодифицира и развива теоретичното знание, се превръщат в централни обществени институции
4. Възникват нови интелектуални технологии, ориентирани към бъдещето и насочени към ефективното планиране и контрол върху технологичното, икономическото и политическото развитие. Отличителна черта на новите интелектуални технологии е усилието да се дефинира рационалното действие и да се идентифицират средствата за неговото оптимално осъществяване.

Таблица 1
Структура и проблеми на постиндустриалното общество

Осов принцип:	Доминиране и кодификация на теоретичното знание
1. Базисни институции:	Университети, академични и изследователски организации
2. Икономическа основа:	Производство, основаващо се на науката
3. Главен ресурс:	Човешкият капитал
4. Политически проблем:	Научна и образователна политика
5. Структурен проблем:	Баланс между частния и обществения сектор
6. Стратификация:	Основа - уменията Достъп - образованието
7. Теоретични проблем:	Кохезивност на “новата класа”
8. Социологически проблеми:	Съпротива срещу бюрократизацията Алтернативни (контра) култури

Източник: D.Bell, *The Coming of Post-Industrial Society*, N.Y., 1973, с.118.

Теорията за постиндустриалното общество е израз на все по-силно изявяващото се в края на 20 век усещане за настъпващите радикални промени във всички сфери на обществения живот. Една от най- ярките и богато нюансирани картини на стремително нахлуващото бъдеще създава Алвин Тофлър с помощта на метафората за трите вълни на човешката цивилизация.

Алвин Тофлър: трите вълни на човешката цивилизация

А. Тофлър разглежда историята на човешката цивилизация като последователно “разливане” на три вълни на глобална промяна. Той се стреми към широкомащабен синтез и представяне на цялостен, не-фрагментиран от предметните ограничения на отделните науки образ на цивилизационните вълни. Неговият подход е ориентиран не толкова към описание на континуитета на историята, колкото към разбиране на кардиналните преломни исторически промени.

Възникването на земеделието според А. Тофлър е първата повратна точка в социалното развитие на човечеството. Първата вълна започва около 8000 г.пр.н.е. и господства безпрепятствено до към 1650-1750 г. Преди тази аграрна вълна повечето хора са живели на малки, често мигриращи групи и са се препитавали със събиране на растения, лов, риболов и отглеждане на

животни. Аграрната революция, която бавно и постепенно обхваща всички народи, променя коренно начина им на живот. Той се характеризира с уседналост и възникване на постоянни селища, използване на нови земеделски технологии, превръщащи голяма част от земната повърхност в обработваема земя, създаване на големи държавни образувания с централизирано политическо устройство. Първата вълна на промяна още не е изчерпала изцяло своята енергия към края на 17 в., когато в Западна Европа избухва индустриалната революция и се заражда втората голяма индустриална вълна на промяна. Този процес протича с много по-голяма скорост и за около 300 години обхваща планетата и постепенно започва да изтощава енергията си. Към края на 70-те години, когато А. Тофлър пише своята книга “Третата вълна”, индустриалната цивилизация обхваща по негова оценка приблизително 1 млрд. души - една четвърт от населението на земното кълбо. Въпреки че индустриализацията все още продължава в редица страни, след Втората световна война започва да набира сила една нова трета вълна, която променя из основи всички сфери и институции на социалния живот, формирани в индустриалната епоха. Като нейно условно начало А. Тофлър посочва десетилетието, започващо от 1955 г., когато за първи път в САЩ броят на “белите якички” (мениджъри, специалисти, служители) надхвърля броя на “сините якички” (работници, заети преди всичко в промишлеността, транспорта и строителството). Нахлуването на третата вълна е главният източник на конфликтите и напрежението, на които сме свидетели. Борбата между силите на втората и третата вълна е “свръхборбата” на нашето съвремие.

А. Тофлър описва умиращата индустриална цивилизация и цивилизацията на третата вълна чрез промените в “техносферата”, “социосферата”, “инфосферата” и “сферата на властта”. Разкрива както взаимната зависимост между тези сфери, така и тяхната Връзка с “биосферата” и “психосферата” - онази структура на психологически и лични взаимоотношения, чрез която промените Във външния свят засягат най-интимния живот на човека. Освен това се анализират и развиваните от двете цивилизационни вълни “суперидеологии”, обясняващи действителността и оправдаващи тяхното съществуване.

Във всички общества например енергийната система и системите на производство и разпределение са взаимосвързани части на едно цяло, което А. Тофлър нарича “техносфера”. Индустриалната техносфера се основава главно на невъзстановими енергийни източници (въглища, петрол, земен газ), включени към системата за масово производство, произвеждаща стоки за една развита система на масово разпределение. Тази техносфера се нуждае от коренно нови форми на социална организация, от нова “социосфера”. В определящи социални институции на всички общества от втората вълна се превръщат нуклеарното семейство, масовото образование и гигантската корпорация. Около тези три основни

институции се разгръща огромна мрежа от социални организации, взаимно обслужващи се и противостоящи една на друга. Принципите на фабричната организация, считана за най-напредничава и ефективна, се Въплъщават и в другите организации - “училищата, болниците, затворите, правителствените администрации и други организации придобиха много от характерните черти на фабриката - нейното разделение на труда, нейната йерархична структура и нейната металическа безличност” [6, 58]. Втората вълна създава и своя специфична “инфосфера” за производство и разпределение на информация. Първоначално се развиват пощенските служби, телеграфът и телефонът, а по-късно настъпва и ерата на съвременните средства за масова информация - радио, кино, телевизия. Във всички индустриални общества Възникват комуникационни канали, по които се разпространяват индивидуални или масови съобщения също така оперативно, както се разпределят стоки и суровини. Тази инфосфера се преплита и обслужва техносферата и социосферата, като помага да се интегрира индивидуалното поведение с икономическото производство. Същевременно втората вълна разкъсва единството на обществото и създава нов начин на живот, разделяйки производството от потреблението. За първи път в историята преобладаващата част от общественото производство е предназначена за размяна. Всеки става почти изцяло зависим от храните, стоките и услугите, произвеждани от някой друг. Икономиката се превръща в пазарна и се появява общество, основано върху договорни връзки дори и в семейните отношения. На тази база изкрystalизират основните принципи, които пронизват всички дейности на индустриалната цивилизация - стандартизация, синхронизация, концентрация, максимизация, специализация и централизация. Всеки от тези принципи се подлага на радикална трансформация от третата вълна. Енергийната база на третата Вълна се опира на голямо разнообразие от енергийни източници, които са предимно възстановими (слънчева, геотермална, биологична, водородна, вълнова енергия и др.). Енергийното производство се децентрализира. Коренно се променя и техносферата, в която водеща роля имат електрониката, биотехнологиите и генетиката, космическата промишленост, новите материали и други “високи технологии”. Технологиите на третата вълна са екологични, енерго- и суровинно-спестяващи, с по-малък мащаб, където масовото производство няма да бъде първостепенна функция. А. Тофлър предрича “Възхода на потребителя”, чиято крайна цел са напълно съобразени с изискванията на клиентите стоки, произвеждани при холистични, непрекъснати процеси под прекия контрол на клиента. Преодолява се разделениято на производството и потреблението и се формира новата социална фигура на “просуматора (производител + консуматор). Заедно с новата техносфера се появява и нова инфосфера. Средствата за информация се демасифицират, ускоряват се информационните потоци и се добавя нов комуникационен

слой към социалната система. Промените в техно- и инфосферите променят природата на труда във фабриката и канцеларията и водят към преместването на труда обратно въщи на ново, по-високо електронизирано равнище. А.Тофлър създава образа на “електронната къща”, където посредством домашните компютри и съвременните комуникационни технологии ще се извършва голяма част от дейностите на третата вълна. Трансформират се и социалните институции - семейство, училище, корпорация. Моделът на нуклеарното семейство престава да бъде универсален, разпространяват се множество семейни форми, увеличава се разнообразието от индивидуални роли. Домът придобива ново значение в цивилизацията на третата вълна - икономическо, социално, културно, образователно. Корпорацията също претърпява решително реструктуриране. Вместо да концентрират енергийни и суровинни потоци, човешки ресурси, информация и власт, обществата на третата вълна ги деконцентрират и децентрализират. Стандартната бюрокрация бива изместена от голямо разнообразие от нови антийерархични стилове на управление. Там, където йерархиите се запазват, се проявява тенденция към по-малко равнища и по-голяма динамичност. Увеличаващите се демасификация и диференциация на обществото означават и намаляване на ролята на националната държава - основната движеща сила на стандартизацията. Цивилизацията на третата вълна води и към ново разпределение на властта не само в национален, но и в световен мащаб. А. Тофлър анализира и борбата за власт между силите на втората и третата вълна, както и промените в икономиката, политиката и световните отношения, създавайки нова теория за публичната власт. Всеобхватният синтетичен подход на А. Тофлър при изследването на грандиозната цивилизационна промяна на третата вълна е един от най-мащабните опити да се осмислят кардиналните проблеми на съвременността и тенденциите на общественото развитие.

ЛИТЕРАТУРА

1. Bell, Daniel, *The Coming of Post-Industrial Society*, Basic Books, Inc., Publishers, N.Y., 1973.
2. Вебер, Макс, *Протестантската етика и духът на капитализма*, Хермес-7, С., 1993.
3. Durkheim, Emile, *The Division of Labor in Society*, The Free Press, N.Y., 1956. (Оригиналът е от 1893 г.)
4. Маркс, Карл, *Към критика на политическата икономия*, Във: Маркс, К., ф. Енгелс, Съч., Т.13.
5. Rostow, Walt W., *The stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge University Press, Camb., 1960.
6. Тофлър, Алвин, *Третата вълна*, “Пейо Яворов”, София, 1991. (Оригиналът е от 1980 г.)

ВЪПРОСИ ЗА САМОПОДГОТОВКА

1. Какво представлява позитивисткият еволюционизъм?
2. Каква е социалната структура на в „епохата на индустриализма“ според О. Конт?
3. Каква е типологията на реално съществуващите общества според Х. Спенсър?
4. Какво е съдържанието на понятията „начин на производство“, „производителни сили“ и „производствени отношения“, „база“ и „надстройка“ според К. Маркс?
5. Коя е движещата сила на социалните промени според К. Маркс?
6. Кои са предпоставките за формиране на „капиталистически дух“ според М. Вебер?
7. Кои са етапите на икономически растеж според У. Ростоу?
8. Каква е разликата между първична и вторична индустриализация?
9. Кои са характеристиките на пост-индустриалното общество?
10. Кои са трите вълни на човешката цивилизация според Алвин Тофлър?